Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
STAR
JOURNAL OF ART AND DESIGN RESEARCHES
SANAT VE TASARIM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Popüler Kültür Bağlamında Dinî Mûsikî: "Kâbe'de Hacılar Hu Der Allâh!" İlâhisi Üzerine Bir İnceleme

Religious Music in the Context of Popular Culture: A Study on the Hymn "Kâbe'de Hacılar Hu Der Allâh!"

Orhan Alkan[1] Serdar Budak[2]

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02. 04. 2026
Kabul Tarihi / Accepted: 20. 10. 2026
Yayın Tarihi / Published: 27. 11. 2026

Öz

Bu çalışma, popüler kültür bağlamında dinî mûsikînin dönüşümünü "Kâbe'de Hacıları Hu Der Allâh" ilahisi üzerinden incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, eserin metinsel ve müziksel özelliklerini çözümleyerek geleneksel yapı ile popüler kültür arasındaki konumunu belirlemektir. Müzik sosyolojisi temelinde, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseniyle yürütülen çalışmada; söylem ve müzikal analiz teknikleri kullanılmıştır. Çalışmada incelenen eserin güftesinde yer alan Kâbe, ilahi aşk ve teslimiyet gibi temalar, bireysel ibadetin toplu bir manevi deneyime dönüşmesini sağlayan kolektif bir aidiyet vurgusu taşımaktadır. Müzikal yapı incelenmesinde ise eser, geleneksel Türk mûsikîsi unsurlarını barındırmakla birlikte sade yapısı, sekvens (dizi yineleme) ve tekrar kalıplarıyla dinleyici hafızasında kalıcılığı hedeflemektedir. Kültürel bağlamda İlahinin geniş kitlelere ulaşmasında müzikal sadelik belirleyici rol oynamaktadır. Sonuç olarak geleneksel dinî mûsikî birikimini koruyan bu tür eserler, modern iletişim araçları ve popüler kültür mekanizmalarıyla yeniden üretilerek güncel bir işlev kazanmaktadır. Bu durum, dinî mûsikînin toplumsal dindarlığın dinamik bir kültürel ifadesi haline geldiğini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: *Dinî mûsikî, Popüler kültür, Müzik sosyolojisi.*

Abstract

This study examines the transformation of religious music in the context of popular culture through the hymn "Kabe'de Hacıları Hu Der Allah". The main purpose of the research is to determine the position of the work between traditional structure and popular culture by analyzing its textual and musical features. In the study conducted on the basis of the sociology of music, with a case study pattern, one of the qualitative research methods; Discourse and musical analysis techniques were used. Themes such as the kabe, divine love and submission in the lyrics of the work examined in the study carry an emphasis on collective belonging that enables individual worship to turn into a collective spiritual experience. In examining the musical structure, the work contains elements of traditional Turkish music; It aims to be permanent in the listener's memory with its simple structure, sekvens (sequence repetition) and repetition patterns. In the cultural context, musical simplicity plays a decisive role in helping the Hymn reach large audiences. In conclusion; Such works, which preserve the traditional religious musical heritage, gain a current function by being reproduced with modern communication tools and popular culture mechanisms. This shows that religious music has become a dynamic cultural expression of social religiosity.

Keywords: *Religious music, Popular culture, Sociology of music.*

[1] Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Türk Halk Oyunları Bölümü, alkanorhan08800@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4393-1847

[2] Yazar/Author: Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Türk Halk Oyunları Bölümü, serdarbudak@yyu.edu.tr, ORCID: 0009-0006-7556-2499

Atıf/Citation: Alkan, O., & Budak, S. (2026). Popüler Kültür Bağlamında Dinî Mûsikî: "Kâbe'de Hacılar Hu Der Allâh!" İlâhisi Üzerine Bir İnceleme. *STAR Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi* *7*(1), 1-13. DOI: 10.65660/stardergisi.1921738

İntihal / Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. https://dergipark.org.tr/tr/pub/stardergisi/policy

Giriş

Müzik, insan topluluklarının tarihsel deneyimlerini, kültürel değerlerini ve inanç dünyalarını yansıtan güçlü ifade alanlarından biridir. Toplumsal yaşam içinde ortaya çıkan müzik pratikleri, kolektif hafızanın taşınmasında, kimlik inşasında ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle müzik, sosyal bilimler literatüründe kültür, toplum ve ideoloji ilişkisini açıklamaya imkân veren temel araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir (Ayas, 2016).

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasından önce sanat, büyük ölçüde sınırlı çevreler içinde üretilen ve dolaşıma giren bir faaliyet alanı niteliği taşımaktaydı. Sanat ürününün ortaya çıkışı uzun bir emek sürecini gerektirdiği için bu ürünlere erişim daha çok varlıklı çevreler, saraylar ya da dinî kurumlar aracılığıyla mümkün oluyordu. Modernleşme süreciyle birlikte şehirleşmenin hız kazanması, okur-yazarlık oranının artması ve iletişim araçlarının çeşitlenmesi, sanatın dolaşım alanını genişletmiş, müzik de bu dönüşümden en fazla etkilenen alanlardan biri olmuştur (Burke, 1996; Burke, 2001). Bu yeni kültürel ortam içinde popüler kültür kavramı daha görünür hâle gelmiştir. Popüler kültür, belirli üreticiler tarafından ortaya konulan ve modern iletişim araçları yoluyla geniş kitlelere ulaştırılan kültürel ürünleri ifade etmektedir. Bu yönüyle popüler kültür, geleneksel halk kültüründen farklı bir üretim ve dolaşım mantığına dayanmaktadır (Oktay, 1994). Eleştirel kuram geleneği bu alanın ideolojik yönüne dikkat çekmiş, kültürel ürünlerin kitlesel dolaşım içinde belirli kalıplar üzerinden üretildiğini vurgulamıştır (Clark, 2011). Adorno ve Horkheimer (1944) kültür endüstrisi kavramıyla modern toplumda kültürel üretimin standartlaşmış bir yapıya kavuştuğunu belirtirken, Adorno (2003) kitlesel müzik üretiminin dinleyiciyi edilgenleştiren bir etki oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Müzik sosyolojisi alanındaki çalışmalar, müziğin estetik bir yapı olmasının ötesinde toplumsal ilişkiler ağı içinde şekillenen kültürel bir pratik olduğunu göstermektedir. Müzik üretimi, toplumun ekonomik yapısı, ideolojik yönelimleri ve kültürel değerleriyle ilişki içinde gelişmektedir. Bu nedenle modern toplumlarda müzik türlerinin geçirdiği dönüşüm, kültürel değişmenin izlenebileceği önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Merriam, 1964; Weber, 1958; Ayas, 2016).

Türk din mûsikîsi geleneği de bu genel dönüşümün dışında kalmamıştır. İslam medeniyeti içinde köklü bir müzik geleneği bulunmaktadır ve dinî müzik bu geleneğin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Ak, 2011). İlâhi formu, bu repertuvarın en yaygın ve en işlevsel türlerinden biridir. İlâhiler, cami ve tekke çevrelerinde icra edilen, mutasavvıf şairlerin metinleriyle beslenen ve dinî duyuşu müzik yoluyla ifade eden eserler olarak Türk din mûsikîsinde geniş bir yer tutmaktadır (Özcan, 2010; Akpınar, 2018). Yunus Emre şiirlerinin tasavvuf mûsikîsi repertuvarında güçlü bir yer edinmiş olması da bu geleneğin tarihsel derinliğini göstermektedir (Yahya Kaçar, 2017).

Dinî müzik, ritüel pratiklerle kurduğu ilişki sayesinde bireysel duyarlığı aşan toplumsal bir anlam üretmektedir. Zikir, ibadet ve toplu icra ortamlarında müzik, katılımcılar arasında ortak bir manevi deneyim meydana getirmekte, bu deneyim topluluk bilincini besleyen kültürel bir çerçeve oluşturmaktadır (Uludağ, 1992). Bu yönüyle ilâhiler, dinî düşüncenin duygusal ve

sembolik düzlemde aktarılmasını sağlayan müziksel formlar arasında yer almaktadır. Türk din mûsikîsi içinde tevhîd, münâcât, na'ت ve nefes gibi formlarla birlikte düşünülen ilâhi, geniş bir metinsel ve müziksel alanı kapsamaktadır (Tüysüz, 2021). Türkiye'de dinî çevrelerin müziğe yaklaşımı uzun yıllar tartışmalı bir görünüm sergilemiştir. Fıkıh literatüründe çalgı, ses ve icra meselesi etrafında yürütülen tartışmalar, dindar çevrelerde müziğe mesafeli yaklaşımın güçlenmesine yol açmıştır (Uludağ, 1992). Bununla birlikte 1980'li yılların ortalarından itibaren kaset kültürünün yaygınlaşması, yeni dinleyici çevrelerinin oluşması ve dinî temalı üretimlerin farklı mecralarda görünürlük kazanmasıyla birlikte Türkiye'de dinî popüler müzik yeni bir alan olarak belirginleşmiştir (Bilgin, 2003). Bu süreçte geleneksel dinî musiki birikiminden beslenen fakat modern dolaşım araçlarıyla yayılan yeni bir müzik dili ortaya çıkmıştır.

Modern popüler kültürün hızlı üretim ve tüketim mekanizmaları içinde birçok müzik türü kısa süreli dolaşım alanına sahip olurken ilâhi geleneği uzun süreli bir kültürel aktarım üretmektedir. Bu durum, ilâhilerin müziksel yapılarının yanı sıra kültürel ve toplumsal işlevleriyle birlikte incelenmesini gerekli kılmaktadır. Popüler kültür karşısında ilâhi geleneğinin nasıl konumlandığı, hangi unsurları koruduğu ve hangi unsurlar üzerinden yeni anlam katmanları kazandığı soruları bu bakımdan önem taşımaktadır.

Bu çalışmada "Kâbe'de Hacıları Hu Der Allâh" ilâhisi örnekleminde dinî musiki geleneğinin popüler kültür bağlamındaki konumu ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı, söz konusu ilâhinin metinsel ve müziksel özelliklerini inceleyerek dinî musiki geleneğinin kuşaklar arası aktarımına, kolektif dinî hafızanın sürdürülmesine ve geleneksel dinî-müzikal unsurların güncel kültürel ortamda yeniden üretilmesine nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırma, popüler kültür kuramları, müzik sosyolojisi yaklaşımları ve Türk din mûsikîsi literatürü çerçevesinde yürütülmektedir.

Modern Kültürde Sanat ve Müzik Üretiminin Dönüşümü

Sanat üretimi tarihsel süreç boyunca toplumsal yapılarla yakın ilişki içinde gelişmiştir. Sanat eserleri ortaya çıktıkları toplumların kültürel değerlerini, düşünce dünyasını ve estetik anlayışını yansıtan önemli ifade biçimleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle sanat üretimini toplumdan bağımsız bir alan olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kültür tarihine ilişkin çalışmalar sanat eserlerinin üretildiği toplumsal ortamın içerik ve biçim üzerinde belirleyici etkiler oluşturduğunu göstermektedir (Toynbee, 1978). Sanat üretiminin toplumsal yapılarla kurduğu ilişki müzik alanında daha görünür biçimde ortaya çıkmaktadır (Finkelstein, 1996).

Tarihsel süreç incelendiğinde müzik üretiminin çoğu zaman belirli kurumsal yapılar çevresinde geliştiği görülmektedir. Batı dünyasında kilise uzun süre müzik üretiminin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Büyük ibadet mekânları mimari faaliyetlerin yanında müzik icrasının gerçekleştirildiği alanlar olarak da işlev görmüştür. Bu durum, müziğin dinî ve toplumsal yaşamla kurduğu güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır (Finkelstein, 1996). İslam dünyasında ise sanat üretimi farklı kurumsal yapılar içinde gelişmiştir. Osmanlı döneminde saray çevresi sanat üretiminin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Saray çevresinde faaliyet gösteren sanatkârlar müzik, edebiyat ve diğer sanat alanlarında üretimlerini bu kurumsal ortam içinde sürdürmüşlerdir. Bu durum sanat üretiminin tarihsel süreç boyunca

toplumsal ve kurumsal yapılarla güçlü bağlar kurduğunu göstermektedir (İnalcık, 2011). Modern döneme gelindiğinde sanat üretiminin yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Sanayi devrimi, şehirleşmenin hız kazanması ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi kültürel üretim alanının genişlemesine yol açmıştır. Şehir nüfusunun artması yeni eğlence biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, sanat faaliyetleri kamusal alanlarda daha görünür hâle gelmiştir. Bu süreç sanat üretiminin daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmasını sağlamıştır (Burke, 1996).

Kitle iletişim araçlarının gelişmesi kültürel üretimlerin dolaşım hızını artırmış ve sanat faaliyetleri geniş kitleler tarafından takip edilebilir hâle gelmiştir. Radyo, televizyon ve basılı medya gibi iletişim araçları müzik üretiminin yayılmasını kolaylaştırmış ve müzik türlerinin toplumsal etkisini artırmıştır. Bu gelişmeler popüler kültürün ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır (Burke, 2001). Popüler kültür kavramı kültürel üretimlerin geniş kitlelere ulaşan biçimlerini ifade etmektedir. Popüler kültür ürünleri belirli üretim merkezlerinde ortaya çıkmakta ve modern iletişim araçları aracılığıyla geniş toplumsal kesimlere ulaştırılmaktadır. Bu yönüyle popüler kültür geleneksel halk kültüründen farklı bir üretim ve dolaşım mantığına sahiptir (Oktay, 1994). Popüler kültür üzerine gerçekleştirilen çalışmalar bu kültürel alanın toplumsal işlevleri üzerine farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Eleştirel kuram geleneği popüler kültürün toplumsal değerlerin yeniden üretiminde önemli bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, popüler kültür ürünleri geniş kitlelere ulaşma kapasitesi sayesinde güçlü bir kültürel etki alanı oluşturmaktadır (Alemdar ve Erdoğan, 1994).

Müzik popüler kültür alanının en etkili üretim biçimlerinden biridir. Modern iletişim teknolojilerinin gelişmesi müzik üretiminin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve müzik türlerinin toplumsal dolaşımını hızlandırmıştır. Bu süreç, müzik üretiminin ekonomik ve kültürel boyutlarında önemli değişimler meydana getirmiştir (Kaygısız, 2009). Dinî müzik geleneği bu dönüşüm sürecinden etkilenen alanlardan biridir. İslam kültürü içinde önemli bir yere sahip olan dinî müzik türleri tarihsel süreç boyunca ibadet ve ritüel pratiklerle güçlü bir ilişki kurmuştur. İlâhi ve nefes gibi müzik türleri dinî düşüncenin ifade edildiği önemli müziksel formlar arasında yer almaktadır (Ak, 2011). Bu tarihsel ve toplumsal dönüşüm çerçevesinde dinî müzik üretimi modern kültürel ortam içinde yeni dolaşım alanları kazanmıştır. Özellikle iletişim araçlarının yaygınlaşması dinî temalı müzik eserlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlamış ve bu durum dinî müzik geleneğinin popüler kültür içinde yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.

Popüler Kültürün Gelişimi ve Müzik Alanına Etkileri

Modern toplumlarda kültürel üretimin yapısı önemli dönüşümler geçirmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte şehirleşmenin hız kazanması, okur-yazarlığın artması ve iletişim araçlarının çeşitlenmesi kültürel ürünlerin dolaşım alanını genişletmiştir. Bu gelişmeler, sanat üretiminin daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmasını sağlamış ve kültürel üretim alanında yeni bir görünüm ortaya çıkarmıştır (Burke, 1996). Kitle iletişim araçlarının gelişmesi kültürel üretimin niteliğini değiştiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Gazete, radyo ve televizyon gibi araçlar kültürel ürünlerin hızlı biçimde yayılmasını mümkün kılmıştır. Böylece sanat üretimi

daha önce ulaşamadığı toplumsal çevrelere ulaşma imkânı kazanmıştır. Bu süreç popüler kültürün oluşumunda belirleyici rol oynamıştır (Burke, 2001).

Popüler kültür kavramı üzerine yapılan çalışmalar bu kültürel alanın belirli üretim ve dolaşım özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir. Popüler kültür ürünleri belirli üretim merkezlerinde ortaya çıkmakta ve modern iletişim araçları aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmaktadır. Bu yönüyle popüler kültür, geleneksel halk kültüründen farklı bir üretim mantığına dayanmaktadır (Oktay, 1994). Popüler kültürün toplumsal işlevi üzerine sosyal bilimler literatüründe farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Eleştirel kuram, geleneği popüler kültürün toplumsal değerlerin yeniden üretiminde önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, popüler kültür ürünlerinin geniş kitlelere ulaşma kapasitesi sayesinde güçlü bir kültürel etki alanı oluşturduğunu vurgulamaktadır (Alemdar ve Erdoğan, 1994). Müzik, popüler kültürün en etkili üretim alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Modern iletişim araçlarının gelişmesi müzik üretiminin dolaşım hızını artırmış ve müzik türlerinin geniş kitleler tarafından takip edilmesini sağlamıştır. Bu gelişme, müzik üretiminin ekonomik boyutunu da değiştirmiştir. Popüler müzik türleri kısa süre içinde geniş dinleyici kitlelerine ulaşabilen kültürel ürünler hâline gelmiştir (Kaygısız, 2009). Popüler kültürün gelişmesi müzik üretiminin içerik ve biçim özelliklerini de etkilemiştir. Geleneksel müzik türleri modern iletişim ortamlarında yeni icra biçimleri kazanmış, farklı dinleyici çevrelerine ulaşmıştır. Bu süreç, müzik üretiminde yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Dinî musiki, modernleşme sürecinin etkilediği kültürel alanlardan biri olarak yeni üretim ve dolaşım imkânlarıyla karşılaşmıştır. Tarihsel olarak ibadet ve ritüel ortamlarında icra edilen bu müzik türleri, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde daha geniş kitlelere ulaşma olanağı bulmuştur. Özellikle kaset teknolojisinin yaygınlaşması, dinî içerikli eserlerin erişim alanını genişletmiş ve bunların kamusal görünürlüğünü artırmıştır. Böylece söz konusu repertuvar, çağdaş kültürel ortam içerisinde farklı biçimlerde yeniden üretilmeye başlamıştır. Geleneksel kaynaklardan beslenen eserler, değişen icra anlayışları ve yaygınlaşan medya araçları aracılığıyla çeşitli toplumsal kesimlerle buluşmuştur. Bu gelişmeler, dinî musikinin popüler kültür içindeki konumunun yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de Dinî Müzik Alanının Popülerleşme Süreci

Türkiye'de dinî musiki köklü bir tarihsel geçmişe sahiptir. İslam kültürü içerisinde şekillenen bu gelenek, ibadet ve ritüel pratiklerle kurduğu ilişki sayesinde toplumsal hayatın önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. İlâhi, na't, münâcât ve nefes gibi türler Türk din mûsikîsi repertuvarının temel formlarını oluşturmakta ve farklı icra ortamlarında yaşatılmaktadır (Ak, 2011). Osmanlı döneminde söz konusu müzikal birikim büyük ölçüde cami ve tekke çevrelerinde gelişmiştir. Tasavvuf geleneği içinde şekillenen eserler zikir, ayin ve ibadetlerde seslendirilmiş; müzik, dinî düşünce ve duyguların aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiştir. Tekke ve dergâhlarda yetişen bestekârlar ile mutasavvıf şairler repertuvarın gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Özcan, 2010). Cumhuriyet döneminde tekke ve dergâhların kapatılması icra ortamlarında bazı değişikliklere yol açsa da ilâhi geleneği camiler ve farklı

kültürel çevrelerde yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, söz konusu müzikal mirasın toplumsal hafızadaki yerini koruduğunu göstermektedir (Akpınar, 2018).

Bu alandaki dönüşüm özellikle 1980'li yıllardan itibaren belirginleşmiştir. Kaset teknolojisinin yaygınlaşması, yeni üretim anlayışlarının ortaya çıkması ve dinleyici kitlesinin genişlemesi dinî temalı müzik faaliyetlerine farklı bir görünüm kazandırmıştır. Kaset üretimindeki artış sayesinde bu eserler daha geniş kitlelere ulaşmış ve yeni bir kültürel dolaşım alanı oluşmuştur (Bilgin, 2003). Bu dönemde üretilen çalışmalar, geleneksel repertuvarın izlerini taşımakla birlikte farklı anlatım biçimlerini de bünyesinde barındırmıştır. Modern düzenlemeler, çeşitli çalgıların kullanımı ve değişen performans anlayışları, bu eserlerin daha geniş bir dinleyici kitlesi tarafından tanınmasına katkı sağlamıştır. Sonuç olarak dinî içerikli müzik üretimi, geleneksel sınırlarını aşarak farklı toplumsal çevrelerde karşılık bulan bir kültürel ifade alanına dönüşmüştür.

Popüler dinî müzik üretiminin yaygınlaşmasında medya araçlarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Radyo, televizyon ve daha sonra dijital platformlar dinî temalı müzik eserlerinin dolaşım alanını genişletmiştir. Bu gelişmeler, dinî müzik üretiminin toplumsal görünürlüğünü artırmış ve yeni dinleyici çevrelerinin oluşmasına katkı sağlamıştır (Kaygısız, 2009: 290-296). Bu süreç dinî müzik geleneğinin modern kültürel ortam içinde yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Geleneksel ilâhi repertuvarı popüler müzik estetiğiyle temas kurmuş, farklı icra biçimleri ve yeni düzenlemeler dinî müzik üretiminin dönüşümünde etkili olmuştur. Böylece dinî müzik alanı geleneksel birikimi koruyan ve modern kültürel ortamla ilişki kuran bir görünüm kazanmıştır. Türkiye'de ortaya çıkan bu yeni dinî müzik üretimlerinin tematik ve müziksel özellikleri incelendiğinde geleneksel dinî musiki ile popüler müzik estetiği arasında belirli bir etkileşim görülmektedir. Bu etkileşim, popüler dinî müziğin içerik ve ifade biçimlerinin anlaşılmasını sağlayan önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Popüler Dinî Müziğin Tematik Yapısı

Popüler dinî müzik üretimleri incelendiğinde bu eserlerin belirli tematik alanlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu temalar dinî düşüncenin temel kavramlarından beslenmekte ve dinleyici kitlesiyle kurulan duygusal bağın oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Popüler dinî müzik metinlerinde en sık karşılaşılan temalar, iman, kulluk bilinci, peygamber sevgisi ve ahiret düşüncesi etrafında şekillenmektedir (Ak, 2011). Bu eserlerde dikkat çeken bir diğer tema insanın dünyevi hayat karşısındaki konumudur. Dünya hayatının geçiciliği, ahlâkî sorumluluk ve manevi arınma düşüncesi popüler dinî müzik metinlerinde sıkça işlenen konular arasında yer almaktadır. Bu temalar dinleyicinin bireysel yaşamı ile dinî öğreti arasında bir bağ kurulmasına imkân sağlamaktadır (Uludağ, 1992).

Popüler dinî müzik üretimlerinde peygamber sevgisi önemli bir içerik alanı oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'e duyulan sevgi ve bağlılık birçok ilâhi ve ezgi metninde belirgin biçimde yer almaktadır. Bu tür eserlerde na't geleneğinin etkileri açık biçimde görülmektedir. Peygamber sevgisinin müzik aracılığıyla ifade edilmesi dinî duygunun estetik bir anlatım kazanmasına katkı sağlamaktadır (Özcan, 2010). Tasavvuf düşüncesi de popüler dinî müzik metinlerinde belirgin bir yer tutmaktadır. (Bozçalı, 2006) Tasavvufî kavramlar, özellikle aşk, teslimiyet ve kulluk bilinci gibi temalar üzerinden ifade edilmektedir. Bu söylem biçimi, dinî metinlerde yer alan

sembolik anlatım geleneğinin modern müzik üretimleri içinde de sürdüğünü göstermektedir (Tüysüz, 2021). Popüler dinî müzik metinlerinde dikkat çeken bir başka unsur toplumsal duyarlılığa yönelik mesajlardır. Ahlâkî değerler, toplumsal dayanışma ve ümmet bilinci bu eserlerin içerik dünyasında yer bulan konular arasındadır. Bu yönüyle popüler dinî müzik, toplumsal değerlerin aktarımında işlev gören bir kültürel alan olarak değerlendirilmektedir. Bu tematik yapı, popüler dinî müziğin geleneksel dinî musiki repertuvarıyla kurduğu ilişkiyi ortaya koymaktadır. İlâhi geleneğinden devralınan temalar modern müzik üretim biçimleri içinde yeniden yorumlanmakta ve farklı dinleyici çevrelerine ulaşmaktadır.

Türkiye'de Dinî Müzik Alanında Yapısal Dönüşüm

Türkiye'de dinî müzik üretimi, modern iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Geleneksel dinî musiki repertuvarı uzun yıllar cami, tekke ve çeşitli dinî toplantı ortamlarında icra edilen eserlerden oluşmaktaydı. Bu repertuvarın dolaşımı büyük ölçüde sözlü aktarım ve sınırlı icra çevreleri aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Modern dönemde ortaya çıkan yeni iletişim araçları ise dinî müzik üretiminin dolaşım alanını genişletmiş ve bu müzik türünün farklı toplumsal kesimlere ulaşmasına imkân sağlamıştır (Kaygısız, 2009). Bu dönüşüm özellikle 1980'li yıllardan sonra daha belirgin hâle gelmiştir. Kaset teknolojisinin yaygınlaşması müzik üretiminin ekonomik ve kültürel yapısını değiştirmiş, dinî içerikli müzik eserlerinin geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan dinî temalı müzik üretimleri geleneksel ilâhi repertuvarından beslenmekle birlikte yeni icra biçimleri ve düzenlemeler içermektedir (Aydın,2019). Böylece dinî müzik üretimi modern popüler kültür ortamında farklı bir görünüm kazanmıştır (Bilgin, 2003).

Dinî müzik alanında yaşanan bu dönüşüm yalnız dolaşım araçlarının değişmesiyle sınırlı değildir. Müzik üretiminin estetik özelliklerinde de belirli değişimler görülmektedir. Geleneksel dinî musiki icralarında kullanılan enstrümanlar ve icra biçimleri belirli bir estetik anlayışa dayanmaktadır. Popüler dinî müzik üretimlerinde ise modern müzik düzenlemeleri ve farklı enstrüman kullanımları dikkat çekmektedir. Bu durum, dinî müzik üretiminin yeni dinleyici çevrelerine ulaşma sürecinde farklı estetik tercihler geliştirdiğini göstermektedir (Özcan, 2010). Medya araçlarının gelişmesi bu dönüşüm sürecini hızlandıran önemli faktörler arasında yer almaktadır. Radyo ve televizyon yayınları dinî içerikli müzik eserlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış, daha sonra ortaya çıkan dijital platformlar bu dolaşımı daha da genişletmiştir. Bu süreç, dinî müzik üretiminin görünürlüğünü artırmış ve yeni dinleyici gruplarının oluşmasına katkı sağlamıştır (Burke, 2001).

Popüler dinî müzik üretimleri incelendiğinde geleneksel ilâhi geleneğinden belirli unsurların korunmaya devam ettiği görülmektedir. Güfte yapısı, dinî temalar ve tasavvufî söylem bu müzik türünün temel özellikleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte müziksel yapı ve icra biçimleri modern popüler müzik estetiğinden etkilenmektedir. Bu durum, dinî müzik geleneğinin modern kültürel ortam içinde yeni ifade biçimleri geliştirdiğini göstermektedir (Ak, 2011).

Sosyal bilimler literatüründe popüler kültürün kültürel üretim alanlarında meydana getirdiği değişimler geniş biçimde tartışılmıştır. Kültürel üretimin kitlesel dolaşım araçlarıyla ilişki

kurması sanat alanında yeni üretim biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu süreçte müzik türleri farklı toplumsal çevrelere ulaşmakta ve kültürel anlamları yeniden yorumlanmaktadır (Alemdar ve Erdoğan, 1994). Dinî müzik alanında ortaya çıkan popülerleşme süreci de bu genel kültürel dönüşüm çerçevesinde değerlendirilebilir. Geleneksel ilâhi repertuvarı modern iletişim ortamlarında farklı bir dolaşım alanı kazanmış ve yeni üretim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, dinî müzik geleneğinin toplumsal ve kültürel bağlam içinde yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda popüler dinî müzik üretimi geleneksel dinî musiki birikimi ile modern popüler kültür ortamı arasında kurulan bir etkileşim alanı olarak görülebilmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, "Kâbe'de Hacılar Hu Der Allâh!" ilâhisini metinsel ve müziksel boyutlarıyla inceleyerek eserin popüler kültür bağlamında dinî müzik geleneğiyle kurduğu ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır.

1. İlâhinin güftesinde hangi dinî ve tasavvufî temalar öne çıkmaktadır?
2. Güftede bireysel ibadet ve toplu dinî deneyim nasıl ifade edilmektedir?
3. İlâhinin makam, usûl ve seyir özellikleri nasıl değerlendirilebilir?
4. Eserdeki tekrar ve sekvens kullanımı melodik yapıya nasıl katkı sağlamaktadır?
5. İlâhinin söz ve müzik özellikleri popüler kültür bağlamında nasıl yorumlanabilir?

Bu kapsamda eser; geleneksel Türk din mûsikîsine ait söz, ezgi ve icra özelliklerini ne ölçüde koruduğu, dönüştürdüğü ve yeniden ürettiği açısından değerlendirilmektedir.

Çalışmanın Önemi

Çalışma, popüler dinî müzik üretimlerinin geleneksel Türk din mûsikîsi unsurlarıyla kurduğu ilişkiyi göstermesi ve ilâhi formunun modern iletişim ortamlarında kolektif dinî hafızanın aktarımı ve geniş dinleyici kitlelerine ulaşma işlevleriyle nasıl yeniden anlam kazandığını müzikolojik ve sosyolojik bir perspektifle ele alması bakımından literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Yöntem

Bu bölümde, araştırmada benimsenen yöntemsel model ile verilerin toplanması ve analiz edilme sürecine ilişkin esaslar açıklanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması yöntemi tercih edilmiştir. Durum çalışması, belirli bir kültürel olgunun ayrıntılı biçimde incelenmesine olanak sağlayan araştırma yöntemlerinden biridir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada örnek olay olarak "Kâbe'de Hacıları Hu Der Allâh!" ilâhisi seçilmiştir. Eserin tercih edilmesinde, geleneksel Türk

din mûsikîsine ait söz ve ezgi özelliklerini bünyesinde barındırmasının yanı sıra farklı dönemlerde çeşitli icralarla geniş dinleyici kitlelerine ulaşmış olması etkili olmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, ilâhinin güfte metni ve analiz için esas alınan ses kaydından elde edilmiştir. Güfte metni yazılı ve dijital kaynaklar üzerinden kontrol edilmiş, müzikal inceleme için seçilen kayıt tekrar tekrar dinlenmiştir. Eserin notası araştırmacı tarafından hazırlanmış, notasyon kayıtla karşılaştırılarak kontrol edilmiştir. İnceleme sürecinde melodik hareketler, karar ve güçlü perdeler, ses sahası, ritmik yapı ve müzikal cümleler dikkate alınmıştır.

Verilerin Analizi

Güfte, araştırma alt problemleri doğrultusunda kutsal mekân ve dinî-tasavvufî temalar, bireysel ve toplu ibadet söylemi, ilâhî yakınlık ve manevi yolculuk başlıkları altında incelenmiştir. Dizelerdeki ifadeler, taşıdıkları anlam ve güfte içindeki işlevleri dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Müzikal çözümlemede eserin ölçü yapısı ve usûlü belirlenmiş; melodik seyir, öne çıkan perdeler, tekrarlar ve sekvens özelliği gösteren bölümler notaya alınan örnek üzerinden değerlendirilmiştir. Makam yorumu yapılırken karar ve güçlü perdeler ile ezginin seyir özellikleri birlikte ele alınmıştır.

Popüler kültür bağlamındaki değerlendirme, ilâhinin güfte ve müzik yapısından elde edilen bulgulara dayandırılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, "Kâbe'de Hacılar Hu Der Allâh!" ilâhisi metin/güfte bağlamında söylem çözümlemesine tabi tutulmuş, ardından notaya alınan eser, makam, usûl ve melodik yapı bakımından analiz edilerek elde edilen bulgular doğrultusunda çeşitli yorum ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

Birinci Alt Probleme Dayalı Bulgular

Kâbe de hacılar hu der Allâh!
Yer gök inim inim iniler Allâh!
Melekler defterin yeniler Allâh!

İzin verde Kâbe'ni görelim Allâh!
İzin verde yolun da ölelim Allâh!
Göster cemalini görelim Allâh!

Kâbe'nin yolları taşlıdır Allâh!
Hacıların gözleri yaşlıdır Allâh!
Dervişlerin ciğeri ateşlidir Allâh!

İlâhinin “Kâbe’de hacılar hu der Allâh!” dizesinde Kâbe, hac ibadetinin gerçekleştirildiği kutsal mekân olarak öne çıkmaktadır. “Melekler defterin yeniler Allâh!” dizesi ise ilâhî hesap ve ahiret inancına gönderme yapmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki dindarlık anlayışında güçlü biçimde yer alan uhrevi sorumluluk bilinci ile ilişkilidir. Max Weber’in din sosyolojisine göre, dini inanç sistemleri bireylerin davranışlarını düzenleyen anlam çerçeveleri üretir (Weber, 1922). Bu bağlamda ilahideki söylem, bireyin dünyevi yaşamını ahlaki bir sorumluluk çerçevesinde değerlendirmesine katkı sağlayan sembolik bir hatırlatma işlevi görmektedir.

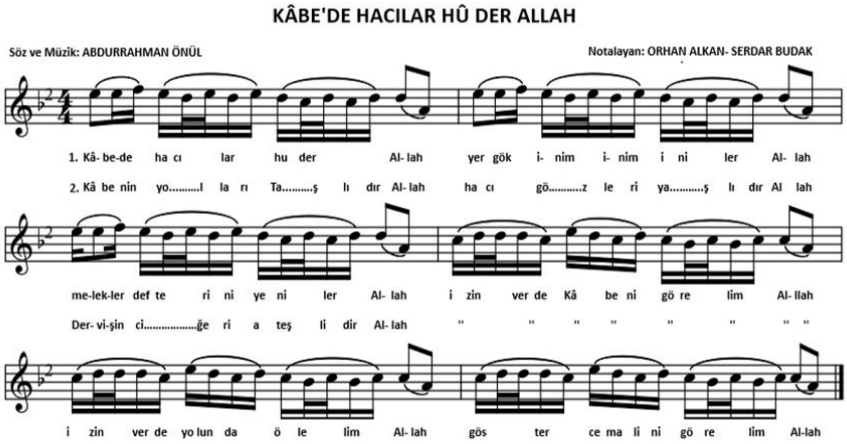
“İzin ver de Kâbe’ni görelim Allâh!” ve “Göster cemalini görelim Allâh!” dizelerinde dua ve ilâhî yakınlığa ulaşma isteği dile getirilmektedir. “Kâbe’nin yolları taşlıdır.” ve “Dervişlerin ciğeri ateşlidir.” sözleri ise manevi yolculuğu zorluk ve içsel arayış imgeleriyle anlatmaktadır. Bu yönüyle güftede kutsal mekâna yöneliş, ilâhî yakınlık arzusu ve manevi yolculuk temaları birlikte yer almaktadır.

İkinci Alt Probleme Dayalı Bulgular

“Kâbe’de hacılar hu der Allâh! / Yer gök inim inim iniler Allâh!” dizelerinde ibadet, hacıların ortak zikri üzerinden toplu bir deneyim olarak sunulmaktadır. “Hu!” ifadesi zikir geleneğini çağrıştırırken “yer gök inim inim iniler.” söyleyişi bu deneyimin güftede güçlü ve yaygın bir manevi hâl olarak betimlendiğini göstermektedir.

Buna karşılık “İzin ver de Kâbe’ni görelim Allâh” ve “İzin ver de yolunda ölelim Allâh!” dizelerinde bireysel dua ve bağlılık öne çıkmaktadır. Böylece ilâhide toplu ibadet söylemi ile kişinin kendi ağzından dile getirdiği arzu ve teslimiyet bir arada bulunmaktadır. Güfte, dinî deneyimi hem ortak bir yöneliş hem de bireysel bir manevi talep olarak kurmaktadır.

Üçüncü Alt Probleme Dayalı Bulgular

Görsel 1. *Kâbe’de Hacılar Hu Der Allâh notası [Nota transkripsiyonu]. Orhan Alkan arşivinden.*

Eserin notaya alınmış biçimi araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. “Kâbe’de Hacılar Hu Der Allâh!” ilâhisi makam yönünden incelendiğinde, eserin bestelenişinde klasik Türk müziği makam nazariyesinin kurallarına bütünüyle bağlı kalınmadığı anlaşılmaktadır. Eserin ilk üç ölçüsünde Hüseynî makamının güçlü perdesi olarak bilinen hüseynî (mi) perdesinin belirgin bir

şekilde vurgulandığı görülmektedir. Ancak ilerleyen ölçülerde melodik hareketin ağırlık merkezinin neva (re) perdesine kaydığı dikkati çekmektedir. Bu durum, eserin başlangıcında Hüseynî karakterli bir seyir izlenimi oluşturmasına karşın, özellikle nakarat bölümünde ortaya çıkan melodik yapı ve kullanılan ses dizisi bakımından Uşşak makamına yaklaşan bir karakter sergilediğini göstermektedir. Nakarat bölümünde görülen Uşşak karakterli melodik yapı ile birlikte acem (fa) perdesinin kullanımı da dikkate alındığında, ilahinin genel müzikal dokusunun Uşşak makamı özelliklerine daha yakın olduğu değerlendirilmektedir.

Eser usûl yönünden incelendiğinde ise Türk mûsikîsinde yaygın olarak kullanılan Sofyan usulü (4/4) ile ölçülendirildiği görülmektedir.

Dördüncü Alt Probleme Dayalı Bulgular

Eser melodik yapı açısından incelendiğinde, ilk üç ölçüde sekvens (dizi tekrarına dayalı melodik ilerleme) niteliği taşıyan bir yapının bulunduğu görülmektedir. Melodinin devamında yer alan ve nakarat bölümünü oluşturan son üç ölçüde ise Uşşak karakterli bir seyir içerisinde söz konusu sekvens yapının sürdürüldüğü görülmektedir. Bu tekrar temelli melodik örgü, eserin melodik bütünlüğünü pekiştirirken aynı zamanda dinleyici açısından kolay algılanabilir ve hatırlanabilir bir yapı ortaya koymaktadır.

Melodik yapıda görülen bu tekrar ve sekvens kullanımının, günümüz popüler müzik üretimlerinde sıklıkla karşılaşılan basitleştirilmiş ve tekrar eden motif anlayışıyla belirli ölçüde benzerlik gösterdiği söylenebilir. Nitekim popüler müziklerde tekrara dayalı melodik motiflerin kullanımı, dinleyici tarafından kolay algılanabilen ve kısa sürede hafızada yer eden bir müzikal yapı oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu tür melodik yapıların dinleyici üzerinde estetik algıyı basitleştiren, eserin kolayca ezberlenmesine ve geniş kitleler tarafından söylenebilmesine imkân tanıyan bir işlev üstlendiği bilinmektedir.

Beşinci Alt Probleme Dayalı Bulgular

Eserin tekrara dayalı melodik kuruluşu ve kısa, yinelenen sözleri üzerinde durulmuştur. Bu özellikler, melodinin kolay takip edilmesine ve toplu söyleyişe elverişli bir yapı kazanmasına katkı sağlamaktadır. Sofyan usûlündeki düzenli ritmik yapı da ezginin dinleyici tarafından izlenmesini kolaylaştırabilecek unsurlardan biridir.

Bu yönleriyle ilâhinin söz ve müzik yapısı, dinleyiciyle kolay ilişki kurabilecek özellikler taşımaktadır. Ancak bu özellikler, eserin popüler kültür içinde ne ölçüde yayıldığını ya da dijital platformlarda ne kadar görünür olduğunu tek başına göstermez. Çalışmada platform verileri ve dinleyici etkileşimleri incelenmediğinden, değerlendirme ilâhinin kendi söz ve müzik yapısıyla sınırlı tutulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, "Kâbe'de Hacılar Hu Der Allâh!" ilâhisi, söylem çözümlemesi ve müzikal yapı analizi çerçevesinde müzikolojik ve sosyolojik bir perspektifle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, ilahinin estetik bir müzik ürünü olmadığını, bununla birlikte halk dindarlığının, tasavvufî düşüncenin ve toplu ibadet bilincinin kültürel bir ifadesi olarak işlev gördüğü ve eser

sözlerinde yer alan Kâbe vurgusu, ilahi aşk, teslimiyet gibi temalar, Türkiye'deki dini duyarlılığın sembolik anlatım biçimlerini yansıtmaktadır.

Eserin, makam ve usûl bakımından geleneksel Türk mûsikîsi unsurlarını barındırmakla birlikte melodik tekrar ve sekvens yapıları sayesinde kolay algılanabilir bir yapı sergilediği görülmektedir. Melodik yapıdaki tekrar ve sekvens kullanımı, günümüz popüler müzik üretimlerinde yaygın olarak görülen tekrara dayalı motif anlayışıyla belirli ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu durum, geleneksel dini müzik formlarının modern dinleyici alışkanlıklarına uyum sağlayarak geniş kitlelere ulaşabilmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla ilahinin müzikal yapısı, geleneksel tasavvufî müzik estetiğini sürdürmekte ve popüler kültürün algı biçimlerine uygun bir sadelik ve tekrar anlayışı sunmaktadır.

Eser, manevi olarak sembolik bir anlatı üretirken diğer yandan melodik yapısı sayesinde geniş dinleyici kitlelerine ulaşabilen bir müzikal form ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, dinî müzik geleneğinin modern iletişim ortamlarıyla kurduğu ilişkinin ve popüler kültür içerisindeki görünümünün anlaşılmasına katkı sağlayan bir örnek niteliği taşımaktadır. Elde edilen bulgular, dinî müziğin toplumsal dindarlığın kültürel aktarım süreçlerinde işlevsel roller üstlenebileceğine göstermektedir.

Kaynakça

Adorno, T. W. (2003). *Kültür endüstrisi: Kültür yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, T. W., &Horkheimer, M. (1944). *Dialectic of enlightenment*. New York, NY: Herder&Herder.

Ak, A. Ş. (2011). *Türk din mûsikîsi* (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Akpınar, H. (2018). Tasavvuf mûsikîsi ve ilâhi formu üzerine bir inceleme. *Tasavvuf Araştırmaları Dergisi*, 19, 235–252.

Alemdar, K., & Erdoğan, İ. (1994). *Popüler kültür ve iletişim*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Ayas, G. (2016). *Müzik sosyolojisi: Sorunlar, yaklaşımlar, tartışmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Aydın, S. (2019). *İslami marş ve ezgilerde araçsallaşma sorunu* (Doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Bilgin, V. (2003). Popüler kültür ve din: Dindarlığın değişen yüzü. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 193–214.

Bozçalı, M. (2006). *Alevi Bektaşi nefeslerinde dini muhteva* (2. bs.). İstanbul: Horasan Yayınları.

Burke, P. (1996). *Yeniçağ başında Avrupa halk kültürü* (G. Aksan, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Burke, P. (2001). *Bilginin toplumsal tarihi* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Clark, T. (2011). *Sanat ve propaganda* (E. Hoşcusu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Finkelstein, S. (1996). *Müzik neyi anlatır* (M. H. Spatar, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

İnalcık, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaygısız, M. (2009). *Müzik sosyolojisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Merriam, A. P. (1964). *Theanthropology of music*. Evanston, IL: Northwestern UniversityPress.

Oktay, A. (1994). *Türkiye'de popüler kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özcan, N. (2010). Türk din mûsikîsi. In*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, ss. 221–226). İstanbul: TDV Yayınları.

Toynbee, A. J. (1978). *A study of history*. Oxford: Oxford UniversityPress.

Tüysüz, M. (2021). Türk din mûsikîsinde ilâhi formu üzerine bir değerlendirme. *Müzik Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 233–245.

Uludağ, S. (1992). *İslam açısından musiki ve sema*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Weber, M. (1922). *Thesociology of religion*. Boston, MA: Beacon Press.

Weber, M. (1958). *Therationalandsocialfoundations of music*. Illinois: Southern Illinois UniversityPress.

Yahya Kaçar, M. (2017). Yunus Emre şiirlerinin Türk din mûsikîsindeki yeri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 39–52.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyanı / Ethics Statement

Çalışmada kullanılan veriler için etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları / Author Contributions

- **Orhan Alkan:** Çalışmanın; veri toplama, analiz, yazım aşamalarında katkı sağlamıştır.
- **Serdar Budak:** Çalışmanın; veri toplama, analiz, yazım aşamalarında katkı sağlamıştır.

1. Yazar/First author: % 50
2. Yazar/Second author: % 50

Çıkar Beyanı / Conflict of Interest

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.